

Gianna MAZZIERI-SANKOVIĆ

Sveučilište u Rijeci
gmazzieri@ffri.uniri.hr

Prethodno priopćenje / comunicazione preliminare

Dijalektalni segment fijumanskog identiteta u književnoj produkciji

1. Uvod

Književni tekstovi na fijumanskom dijalektu često su objavljeni u riječkim časopisima između 19. i 20. stoljeća, kao i u posebnim izdanjima, no velikim dijelom izgubljeni. Zahvaljujući Mariji Schiavato i Grazielli Srelz, koje su strpljivo prikupljale tu građu, dio tekstova pohranjenih u privatnim arhivima objavljen je 1983. godine. Sadržaj te publikacije nedavno je ponovno objavljen u tiskanom i digitalnom formatu, u prvoj knjizi o fijumanskom dijalektu (*Il dialetto fumano. Parole e realtà*, 2020) koju su izdali Odsjek za talijanistiku Filozofskog fakulteta u Rijeci i Vijeće talijanske nacionalne manjine Grada Rijeke.

Kao uvod u samu obradu teme korisno je osvrnuti se na definicije ključnih pojmova iz naslova: identiteta, fijumanskoga dijalekta i književnosti. Fijumanski su identitet na različite načine opisali *fijumanolozi* različitoga porijekla.

2. Fijumanolozi i definicija identiteta

Riječki kroatist Irvin Lukežić ističe da je riječ o interdisciplinarnoj temi, skupu značajki koji se razvijao kroz povijest i koji je potrebno sagledati u kulturnome, regionalnome, povijesnome, etničnome, političkome, individualnome, društvenome, jezičnome i književnome smislu. Upozorava, nadalje, na to da se identitet ne može umjetno stvoriti, ali se potonji ipak može mijenjati tijekom vremena. Smatra, također, da je najveća snaga Rijeke iz prošlosti bila njezina ispremiješanost. U grad su neprestano dolazili ljudi različitih nacionalnosti i stoljećima živjeli više ili manje skladno, a veliki je

grad pridonio stvaranju složenoga i mnogolikoga identiteta (Lukežić 2006: 81–87).

Na tom je tragu i definicija Riccarda Gigantea koji naglašava povijesno-političku posebnost Riječana, ponosnih na svoju višestoljetnu autonomiju. Autor smatra da su potonji vrlo privrženi rodnomu gradu koji im je bio domovina tijekom mnogih stoljeća slobodnoga komunalnog života, pa kada kažu «Son Fiuman!» (Fijuman sam), izriču to s toliko ponosa da bi mogli posramiti i rimske građane jer još uvijek osjećaju superiornost koju je gradski statut pridavao osobama s riječkim državljanstvom u odnosu na ostale stanovnike (Gigante 1980: 28).

Tom se temom bavi i Ilona Fried koja objašnjava da je grad kroz povijest nudio fijumanski identitet mnogim pridošlicama koji su postali građani Rijeke u pravome smislu te riječi, a taj se identitet može iščitati iz memoara i publicistike 19. stoljeća u kojima se osobe obično opisuje kao Fijumane, a tek se rijetko spominje njihovo podrijetlo ili izvorna etnička pripadnost. Rijeka je stoga s jedne strane predstavljena kao zaseban «otok» s posebnim tradicijama, a s druge kao tipičan multietnički austro-ugarski grad, s većinskim talijanskim stanovništvom i pretežno talijanskom kulturom (Fried 2005: 30).

Identitet je usko povezan s jezikom kojim se građani služe. Gerbaz Giuliano, u vezi uporabe fijumanskoga dijalekta u 19. stoljeću, navodi da potonji «odražava svijest naroda koji se njime služi i utjelovljuje duh njegova identiteta» (Gerbaz Giuliano 2020: 248). Književnost ima mogućnost rekonstrukcije segmenata specifičnoga riječkog svijeta, obilježenoga stoljetnim suživotom kultura, jezika i religija, koje ujedinjuje jezik kojim govore njezini stanovnici, fijumanski dijalekt.

Nova društvena stvarnost sadašnjice znatno utječe na fijumanski, koji je postupno postao jezik manjine, a time i jezik kojemu može prijetiti izumiranje. To bi, pak, podrazumijevalo nestanak gradske kulturne baštine satkane od tradicija, književnosti, običaja i navika koji zajedno tvore identitet jednoga naroda (Mazzieri-Sanković 2020: 23) jer, kao što Marcato (2011: 455) dobro podsjeća, dijalekt ostaje najneposredniji način prepoznavanja pripadnosti određenomu povijesnom i kulturnomu identitetu.

3. Prikupljanje i proučavanje dijalektalnih tekstova

Iako je mnogo tekstova na fijumanskome dijalektu u nepovrat izgubljeno, vrijedna je potraga za njima, u časopisima i privatnim arhivima, u svrhu proučavanja i prepoznavanja toga danas iznimno krhkoga drevnog identiteta. Istraživanje toga

tipa u Zadru proveli su Balić-Nižić i Nižić koji su, analizirajući kulturne, društvene i jezične aspekte prisutne u talijanskim časopisima i onima na mletačkome zadarskom dijalektu, zaključili da su potonji odigrali ulogu u obrani talijanskoga identiteta Dalmacije (Balić-Nižić, Nižić 2014: 8) od dominantnih ili suprotstavljenih političkih tendencija. Zajednička je i intertekstualnost koja se provlači i zadarskim i riječkim tekstovima, ostvarena kroz elemente talijanske književnosti i (političke) povijesti (Balić-Nižić, Nižić 2014: 73).

Uporaba fijumanskoga dijalekta također je sredstvo za obranu vlastitoga identiteta i govora. Zahvaljujući vrijednoj zbirci Marije Schiavato i Grazielle Srelz, dio tekstova iz privatnih arhiva objavljen je 1983. godine. Nedavno su ti tekstovi ponovno objavljeni u knjizi *Il dialetto fiumano. Parole e realtà*, nakon koje je uslijedila i knjiga *Fiume nell'identità dialettale. Il fiumano tra lingua e letteratura*. Iznimna je dokumentarna vrijednost tih izdanja, u kojima su urednice nastojale prikupiti, usustaviti i predložiti kritičko čitanje navedene književne baštine i otvoriti put novim znanstvenim istraživanjima te tematike.

Dijalektalno književno stvaralaštvo u Rijeci obilježeno je živahnim kulturnom i antropološkom pozadinom u djelima autora kao što su Mario Schittar (Zuane de la Marsecia), Arturo Caffieri (Rocambole), Gino Antoni (Cavaliere di Garbo) i Oscarre Russi (Russeto), dok su ga u drugoj polovici 20. stoljeća obilježili kako autori vjerni antejskoj riječkoj tradiciji tako i oni okrenuti novim književnim stilovima, koji upotpunjuju književnu kulturu talijanskoga poluotoka i predstavljaju njezino komplementarno lice (Mazzieri-Sanković 2021: 73–74).

4. Humoristički izraz kod antejskih autora: sredstvo prikazivanja društvenih promjena

Među manje proučavanim autorima nalazi se Rocambole (pseudonim Artura Caffierija), koji u svojim stihovima prožetima humorom i pisanima autentičnim fijumanskim dijalektom uspjeva oživjeti Stari grad te zorno predočiti obilježja i načine razmišljanja stanovnika na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće. Nije slučajno da se smatra (Pužar 1999: 88) jednim od u narodu najomiljenijih stihotvoraca. Tako pjesma originalne forme *Ne la note dei morti* predočava pojam smrti iz tipične fijumanske perspektive, na pomalo oskvrnjujući i ismijavajući način, ali oslanjajući se kako na antejsku tako i na srednjovjekovnu talijansku tradiciju komično-reali-

stične poezije. Slične teze vrijede i za Enrica Morovicha (Morovich 1939: 13–47) te Ettorea Mazzierija (Mazzieri 2007: 188). Rocambole dovodi temu smrti do samih granica kada, na primjer, dijalog dvaju kostura koji se susreću noću zaključuje šalom o razlogu zbog kojega je mir na groblju izgubljen zauvijek: «perché da un mese, triste destin / mia moglie morta me sta vizin» (Caffieri 1999: 88). Proizlazi iz njegova stvaralaštva opis jednostavnoga života potresenoga ratom koji smatra zlobnim (*infame*) i prokletim (*maledetta*), nečim zbog čega stanovnici pate, što ih stoljećima prisiljava «far fagoto, che fa zento mile, / storte al popolo fuman, / code lunghe, file e file [...] che la gente / soffrir deve carestia / e che more giornalmente / per la gran de epidemia» (Caffieri 1999: 90). Čak i ova ozbiljna poezija završava na satiričan način objašnjenjem da čak i mrtvi moraju čekati u redu kako bi bili pokopani. U tekstovima prevladava osjećaj pripadanja fijumanskome narodu: «Contenti salteremo / parlandose in fuman.» (Caffieri 2020: 98), a eksplicitna je identifikacija pojedinca s jezikom koji govori.

Oscarre Russi (Russeto) autor je koji je najbliže povezan s temama bliskima komičnoj tradiciji de Filippija, sa svojim karikaturama i ismijavanjima gradskih poroka. Kritički promatrajući svakodnevni život, pjesnik prigovara nježnijemu spolu zbog navike da previše govori: «A 'na dona, ghe podarè stropar / La boca se volè col tucco e gesso / Che ela zerto savarà trovar / El modo de far ciacola lo stesso. / Le babe vive de petegolezzi» (Russi 2020: 111).

Književnoj tradiciji na fijumanskome još uvijek nedostaje katalogizacija i dublja analiza. Među njezinim autorima najviše je pozornosti posvećeno Mariju Schittaru (poznatome kao Zuane della Marsecia). Iako akademski obrazovan i sa značajnim kulturnim znanjem, Schittar se nije izolirao u kuli bjelokosnoj i intelektualnoj viziji dalekoj od svojih *toposa*, već je crpio pjesničku inspiraciju upravo iz jednostavnoga, drevnoga i mudroga svijeta tipičnoga za riječki mikrokozmos. Njegova komedija *El trionfo de San Micel* iz 1888. godine, iako temeljena na ljubavnoj radnji s duhovitim i fantastičnim odlomcima vezanima uz narodna vjerovanja, bilježi značajne društvene i političke promjene. S filološkoga gledišta važna je prisutnost narodnih stihova i opernih arija čije su tekstove Fijumani izmijenili u političke svrhe. Zbog sličnosti s drugim autorima talijanskoga *Risorgimenta* te zbog čestih domoljubnih navoda, Sanković Ivančić smješta ga na periferiju talijanske romantičarske književnosti 19. stoljeća, inspirirane moralističkim osjećajem autora koji, poput Manzoniya, kažnjava i nagrađuje likove na temelju etike lišene sumnji (Sanković Ivančić 2018: 15). U Schittarovu slučaju domoljublje se odnosi na talijanski

jezik i dijalekt, ali domovina o kojoj likovi govore uvijek je Rijeka: «Viva Fiume, un bel paese [...] viva l'animo cortese / d'ogni singolo fiuman. / Le discordie e i giorni amari / Allontana, Iddio, da noi / E ritorna coi Magiari / La primiera libertà» (Schittar 2018: 41). Identitet na koji se poziva sadržan je u gradskome mikrokozmosu, a sloboda definira odnos s mađarskom krunom koja u razdoblju idile ostavlja znatnu autonomiju građanima. Veza s talijanskom književnošću vidljiva je u Schittaru,¹ kao i u mnogim zadarskim dijalektalnim književnicima (Balić-Nižić, Nižić 2014: 229). Želja za stvaranjem novoga teksta nadovezujući se na već postojeću klasičnu tradiciju nazire se u ariostovskome uvodu. Schittar polazi od uvodnih redaka *Bijesnoga Orlanda* – «Le donne, i cavallier, l'arme, gli amori, / le cortesie e l'audaci imprese io canto» – koje prilagođava i pretvara u: «Mi vojo comediar le barbarie, / i amori, el savajar, le barufade / e i sforzi grandi de le donne mie» (Schittar 2018: 31). Dok Ariosto žene prikazuje kao nadahnuće (te ponekad prepreku) za odvažne viteške podvige, Zuane ih pretvara u protagonistice i promicateljice „velikih poduhvata“: «Ma brave, ma brave – le nostre donete, / Che non le sa solo – gucciar le calzete; / Daver se potemo – noi tutti gloriar, / De aver de le done – con questo bel far» (Schittar 2018: 48). Iz njegovih stranica izvire lik neovisne i energične riječke žene. U prijelazu iz epskoga viteškog tona u burleskni, i njegova je muza u skladu s sarkastičnim tonom djela: Jele, zagovornica istine, *spalancadora d'ogni porta ciusa* (otvaračica svih zatvorenih vrata), koja u konobama stvara pomutnju, boginja je sposobna popiti mnogo vina i žestoka pušačica (Mazzieri-Sanković, Gerbaz Giuliano 2021: 32–33). Schittar je zaslužan i za najpopularnije stihove himne gradu, *Inno Marsceciano* (1878.), koja se temelji na fijumanskome patriotizmu. U predgovoru komediji, kako bi zadobio naklonost čitatelja (i čitateljica – eksplicitno navođenje potonjega nije nevažan detalj u 19. stoljeću), objašnjava svoj ponos i čast što je Fijuman: «Fra tutti che xe stai de mia familja / E che sarà, mi el primo son Fiuman!» (Schittar 2018: 27). U završnim se riječima *valgami il lungo studio e il grande amore* nazire Danteov *Pakao*, a autor traži da mu se djelo uvrsti, čak i u slučaju nedostatka originalnosti, unutar velike talijanske književne tradicije.

¹ Sam autor u predstavljanju komedije čitateljima ukazuje na talijanski književni supstrat na koji se pozivao, navodeći Carla Goldonija, Giovannija Melija, Carla Portu, Angela Brofferija i Giuseppea Giustija (Mario Schittar 2018: 25).

5. Dijalektalno stvaralaštvo u novom kontekstu

Godine nakon Drugoga svjetskog rata bile su teške za talijansko stanovništvo koje je postalo manjina, a uporaba dijalekta izjednačavala se s riječkim autonomizmom. Tradiciju humorističnih, društveno angažiranih kolumni s antejskim primjesama nastavio je Ettore Mazzieri koji je iskusio nemalo reperkusija tadašnjega Komiteta, ali i nakon ukidanja kolumni *Mate Pašcipa e Piero Višciada*, nije se odrekao dijalekta, samo je nastavio opreznije izražavati kritičke stavove u kolumnama u novinama *La Voce del Popolo* (*La parola a Pepi Fritola, Soto la Tore, Radio babe*), a pokrenuo je i časopis *La Tore* s ciljem očuvanja fijumanskoga govora. Antejska tradicija razvidna je u opisima karnevalskih običaja (u pjesmi *La maschereta*), fijumanskih karikatura (u pjesmi *La Gigia valzer*), te u pjesmi *Funeral* u kojoj progovara pokojnik, tužan što ne sudjeluje na zabavi u njegovu čast. Tekstovi kolumni bilježe društvenu stvarnost i događaje. Tako se, na primjer, u *Soto la Tore* otvoreno osuđuje rušenje Staroga grada šezdesetih godina 20. stoljeća:

22 febbraio 1963 – I ga butado zo una casa de tre piani in piazza del late. [...] Là abitava el Giovanin, un zinquant'ani fa e dopo el era andato abitar in Barbacan cola sua bela lavanderia che lui, quando che el era imbrigo la ciama «taità». Me ricordo de 'sta piazzeta, ogni matina piena de mlecarize, col late, scudele de 'scoropic' e butiro coto [...] Adio piazza del late! Qua de sicuro sorgerà qualche grataziel (Mazzieri 2007: 136–137).

U drugoj polovici prošloga stoljeća, Egidio Milinovich, pjesnik koji predstavlja kontinuitet fijumanske poezije, ukazuje na velike promjene u pjesmi *La mia contrada*: «Ma che dolor veder crolar 'sti muri / per darghe posto forsi a grataziei... [...] O archeologi, o picconi, a Fiume antica / guardè de sparagnar l'Arco Roman, / San Vito, el Domo e infin la tore amica, / che i xe stampadi in cor del bon fuman» (Milinovich 2017: 20). Godine su to u kojima se Fijumani, uslijed rušenja povijesne jezgre, sele u nove periferne četvrti. Autor u svojim stihovima pjeva o ljubavi prema obitelji, o Rijeci, Starome gradu, njezinim ljudima, ulicama, spomenicima, običajima i slavnoj prošlosti, a sve prikazuje kao svjedočanstva s dokumentarnom vrijednošću. Svjestan da su mu tekstovi zapisi o građanskoj i kulturnoj povijesti, odlučuje se izraziti na jeziku Fijumana umetanjem svjedočanstva u spoj kulture i identiteta, u baštinu, kako tvrdi Blecich (2017: 9–10), koju valja sačuvati i prenijeti dalje.

Među novijim generacijama, kao štovatelji dijalekta ističu se novinari. U svojim zrelim godinama Ezio Mestrovich okreće se lokalnomu govoru te u djelu *Dizionario fiumano passato minimo* definira kulturne aspekte nekih uobičajenih pojmova. U romanu *A Fiume un'estate* služi se dijalogom na fijumanskome kako bi dokumentirao način na koji su građani komunicirali u neposrednome drugom poslijeratnom razdoblju. Autor prikazuje prelazak u novu socijalističku stvarnost koja će pomesti mnoge vrijednosti i običaje stare Rijeke zbog njihove nekompatibilnosti s dominantnom ideologijom. Primjer su tomu navodi o zatvaranju obrta i trgovina koje su predstavljale život fijumanskoga, stoljećima ekonomski neovisnoga građanstva, ali i rad mnogih žena koje su u gradu bile ranije emancipirane u odnosu na druge žene u Europi. Dijalog između krojačice i vlasnice trgovine koja se sprema napustiti Rijeku gorak je, ali znakovit: «picia mia, ma credime, non tien, non dura. La gente se squaja, la va via. Quante de queste signore resterà, dime? E dime ti quante de queste nove drugarize le vignera a farse el capelin? No' le sa gnanche cossa che sia!» (Mestrovich 2021: 176).

Žensko pismo fijumanskih pjesnikinja čuva drevne tradicije, običaje koji se prenose s majki na kćeri, identitet koji se stvara i u kuhinji, koju čine raznovrsni recepti koje su svojim učini narodi koji su se nastanili u Rijeci ili njome prošli. Tiziana Dabović nudi intimnu poeziju usidrenu u gradskoj tradiciji: «Sento voci passade e canti, / i canti dela gente mia» (Dabović 2021: 199). Osim što iznosi svoje ispade srca (*sfoghi del cor*), pridonosi i kulturnoj memoriji biranjem u današnjemu fijumanskom manje korištenih riječi, kao što su *ringhespin* i *bacolera*, svjesna nesigurnoga položaja dijalekta koji, bez kontinuirane uporabe, riskira izumiranje. U njezinoj poeziji prevladavaju ženski likovi i običaji povezani s blagdanima, čime se obnavlja mali drevni svijet sačinjen od okusa, osjećaja i nestalih boja. Dominantna je figura u obitelji baka koja igra tombolu ogrnuta vunanim šalom (*in tel scialin de lana*), koja nas uči da je smisao života u malim jednostavnim stvarima kao što je drveni mlinac (*masin de legno*) (Gerbaz Giuliano 2021: 34). Mračne misli odgovaraju, pak, tipično fijumanskomu načinu poimanja kraja, kao u dijalogu koji vodi sama sa sobom: «se more el tuo giorno, / tramonta ala fiumana, in alegria» (Dabović 2021: 199).

Među pjesnikinjama, svestrana Laura Marchig dijalektalnim se izrazom služi na dva različita načina: s jedne je strane oštra satira bloga *La scartaza* koji piše za portal *Rijeka Danas* i koji djeluje poput jedinoga nasljednika Mazzierijevih humorističnih kolumni, a s druge lirski svijet koji uranja u obiteljske uspomene. *La scar-*

taza otvoreno osuđuje društvena pitanja u gradu, a kritika ne pošteđuje ni važne političke autoritete. Spremnost na raspravu o presijama koje ograničavaju slobodu tipična je za Rijeku još iz razdoblja djelovanja Schittara, a glave dvoglavoga orla, u novome demokratskom ozračju, ne boje se javnih reperkusija (Sanković Ivančić 2021: 52–53). Glave protagonistice Fifi i Riri utjelovljuju i dva grada – Fiume/Rijeku, koji već stoljećima djeluju u neskladnoj slozi. Suočavanjem dviju strana Marchig otkriva pluralan identitet društva koje je uvijek uključivalo razlike i u kojemu su se identitet i drugost podudarali. Može se to iščitati i u prozimetrumu *Schmarnn* u kojemu subjektivistički razrađuje teme kolektivne svijesti. Jedna od tipičnih osobina fijumanskoga identiteta za Marchig je ljubav prema hrani. Obroci su obredi koje valja mirno slaviti, a domaći su recepti sastojci života male zajednice. Kuhinja postaje pravo utočište za obiteljske žene koje svojim receptima prenose priče i tradicije, kao u slučaju njoka sa šljivama, *Gnochi de susini*:

La pasta per i gnochi se missiava e poi se preparava i gnochi saladi de una parte, e de la altra i gnochi dolci de susini. I susini più boni de el Impero, me diseva mia nona, iera quei bosgnacchi [...] de gustar insieme con le altre done de famiglia, coi fradei, le sorele, con le zie, con le vicine, con le amiche. ‘Sti gnochi fatti ogi, cussì, solo per mi e per ti [...] drento ‘sto universo fato de una casa, no’ me par ‘gnanche più tanto boni. Xe gnochi un bich soli, un bich suti, un bich taiadi fori de un tuto, de el vecio mondo in meso de una Europa de meso che gnanche più ne conossi (Marchig 2022: 59).

6. Zaključak

Zaključno, važno je ponoviti važnost uloge fijumanske književnosti u očuvanju lokalnoga govora te definiranju i prenošenju specifičnoga fijumanskoga identiteta. I ako se složimo s tvrdnjom Miškulin (2022: 392) da se «antejska konvencija generacije dijalektalnih pjesnika na prijelomu iz XIX. u XX. st. pomalo [...] iscrpljuje nešto prije Prvoga svjetskog rata», razvidna je ipak svojevrsna kulturna reinterpretacija identitetskih polazišta u novijoj generaciji koja je od drugoga poslijeratnog razdoblja do danas, iako suočena s novim društveno-političkim stvarnostima, još uvijek bliska svojim korijenima.

Iz analiziranih tekstova izranja pojam identiteta kao privrženosti gradu, ali i kao

odraz slobode mjesta koje se ponosi svojom stoljetnom neovisnošću. Kako se onda dolazi do oksimoronskoga spoja identiteta i drugosti koji proizlazi iz stalnih povijesnih i jezičnih promjena? U slučaju Rijeke, moguće je povezati ta dva pojma jer prihvaćanje različitosti postaje dio samoga identiteta. Fijumani znaju da su splet kultura, ponose se svojom autonomijom, traže slobodu. Ne poriču različitosti, već ih prigrljuju i prihvaćaju prilagođavajući ih vlastitim značajkama na koje su ponosni, kao što su ironično izazivanje smrti, ženska emancipacija, život po načelu *carpe diem* u suočavanju sa životom koji se izražava jednostavnim pojmom *boncu-lovich*. Stoljetni je to identitet koji su nosili i ludi, bolesni, siročad, različiti, koji je ženama davao ne samo pravo glasa već i obrazovanja te odlučivanja; *topos* kojemu je sloboda moto, a tolerancija u krvi, zabilježen je i ovjekovječen u stvaralaštvu na fijumanskome dijalektu.

BIBLIOGRAFIJA

- BALIĆ-NIŽIĆ, Nedjeljka i Živko NIŽIĆ. 2014. *Giornali umoristico-satirici in italiano e veneto-zaratino a Zara nell' 800 e nel '900*. Zadar: Sveučilište u Zadru.
- BLECICH, Kristina. 2017. *Prefazione*, u Egidio Milinovich, *Joze fiumane*. Fiume: EDIT.
- CAFFIERI DE ROCAMBOLE, Arturo. 1999. *Ne la note dei morti* u Aljoša Pužar (ur.) *Città di carta. La letteratura italiana di Fiume nell'Ottocento e nel Novecento / Papirnatigrad. Talijanska književnost Rijeke u XIX. i XX. stoljeću*. Fiume: EDIT-ICR. 88–90.
- CAFFIERI DE ROCAMBOLE, Arturo. 2020. *Ala festa dei veci fiumani* u Irene Mestrovich et al. (ur.) *Il dialetto fiumano. Parole e realtà*. Rijeka: Vijeće talijanske nacionalne manjine za Grad Rijeku i Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet, Odsjek za talijanistiku. 98.
- CORTE, Mario. 1994. *Dialecti d'Italia. Dizionario essenziale comparato*, Roma: Adnkronos.
- DABOVIĆ, Tiziana. 2021. *Drio del Monte Magior*, in Gianna Mazzieri-Sanković e Maja Đurđulov (ur.) *Fiume nell'identità dialettale. Il fiumano tra lingua e letteratura*. Rijeka: Vijeće talijanske nacionalne manjine za Grad Rijeku i Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet, Odsjek za talijanistiku. 199.
- MIŠKULIN, Dolores. 2022. *Dijalektalno pjesništvo riječkih antejskih pjesnika talijanskog jezičnog izraza u prijelomnom razdoblju XIX. i XX. stoljeća u Fluminensia*. 34(2) 377–393.
- FRIED, Ilona. 2005. *Fiume città della memoria 1868-1945*. Udine: Del Bianco.
- GERBAZ GIULIANO, Corinna. 2020. *Pogledi na Rijeku u talijanskoj dijalektalnoj književnosti s kraja 19. stoljeća*, u Irvin Lukežić e Sanja Zubčić (ur.) *Tragovi građanske tradicije. Zbornik radova s kolokvija Riječka građanska kultura 19. stoljeća*. Rijeka: Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet, Odsjek za kroatistiku. 248.
- GERBAZ GIULIANO, Corinna. 2021. *Una cartolina da Fiume: versi in vernacolo di poeti contemporanei*, u Gianna Mazzieri-Sanković i Maja Đurđulov (ur.) *Fiume nell'identità dialettale. Il fiumano tra lingua e letteratura*. Rijeka: Vijeće talijanske nacionalne manjine za Grad Rijeku i Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet, Odsjek za talijanistiku. 34.
- GIGANTE, Riccardo. 1980. *Folklore fiumano*, Salvatore Samani (ur.). Padova: Libero Comune di Fiume in esilio. 28.
- LUKEŽIĆ, Irvin. 2006. *L'identità fiumana* u Giovanni Stelli (ur.) *Fiume crocevia di popoli e culture. Atti del Convegno internazionale Roma 27 ottobre 2005*. Roma: Società di Studi Fiumani di Roma i Accademia d'Ungheria di Roma. 81–87.
- MARCATO, Carla. 2011. *La storia della parola: dai dialetti all'italiano. In ricordo di Manlio Cortelazzo*, u Ugo Cardinale (ur.) *A scuola d'italiano a 150 anni*

- dall'Unità*. Bologna: Il Mulino. 455.
- MARCHIG, Laura. 2022. *Gnoci de susini*, u Laura Marchig *Schmarrn*. Rijeka: Umjetnička organizacija Fedra art projekt. 59.
- MAZZIERI, Ettore. *Funeral i Soto la Tore* u Gloria Tijan (ur.) *Storia e ciacole de un fiuman patoco*. Fiume: SAC Fratellanza-CI Fiume. 136–188.
- MAZZIERI-SANKOVIĆ, Gianna. 2020. *Il dialetto fiumano: itinerari identitari e nuove sfide*, u Irene Mestrovich et al. (ur.) *Il dialetto fiumano. Parole e realtà*. Rijeka: Vijeće talijanske nacionalne manjine za Grad Rijeku i Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet, Odsjek za talijanistiku. 23.
- MAZZIERI-SANKOVIĆ, Gianna. 2021. *Il dialetto fiumano: l'idioma di Fiume che riflette storia, cultura e identità*, u *Fiume. Rivista di Studi Adriatici*, 45. 73–74.
- MAZZIERI-SANKOVIĆ, Gianna i Corinna Gerbaz Giuliano. 2021. *Un tetto di radici. Talijanska književnost druge polovice 20. stoljeća u Rijeci*. Rijeka: Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet, Odsjek za talijanistiku.
- MESTROVICH, Ezio. 2021. *A Fiume un'estate*, u Gianna Mazzieri-Sanković i Maja Đurđulov (ur.) *Fiume nell'identità dialettale. Il fiumano tra lingua e letteratura*. Fiume: Vijeće talijanske nacionalne manjine za Grad Rijeku i Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet, Odsjek za talijanistiku. 176.
- MILINOVICH, Egidio, 2017. *Joze fumane*. Fiume: EDIT.
- MOROVICH, Enrico. 1939. *I ritratti nel bosco*. Firenze: Parenti.
- PUŽAR, Aljoša. 1999. *Arturo Caffieri*, u Aljoša Pužar (ur.) *Città di carta. La letteratura italiana di Fiume nell'Ottocento e nel Novecento / Papirnat grad. Talijanska književnost Rijeke u XIX. i XX. stoljeću*. Fiume: EDIT-ICR. 88.
- RUSSETO, Oscarre. 2020. *I vizi* u Irene Mestrovich et al. (ur.) *Il dialetto fiumano. Parole e realtà*. Rijeka: Vijeće talijanske nacionalne manjine za Grad Rijeku i Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet, Odsjek za talijanistiku. 111.
- SANKOVIĆ IVANČIĆ, Martina. 2018. *Quel Zuane nato in Marsecia n. 20*, u Schittar, Mario. *Rime de Fiume. El trionfo de San Micel – I sfoghi del cor*, Fiume: EDIT. 15.
- SANKOVIĆ IVANČIĆ, Martina. 2021. *L'identità fiumana in versi e prose di letteratura contemporanea* u Gianna Mazzieri-Sanković i Maja Đurđulov (ur.) *Fiume nell'identità dialettale. Il fiumano tra lingua e letteratura*. Rijeka: Vijeće talijanske nacionalne manjine za Grad Rijeku, Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet, Odsjek za talijanistiku. 52–53.
- SCHITTAR, Mario, 2018. *Rime de Fiume. El trionfo de San Micel – I sfoghi del cor*, Fiume: EDIT. 27–48.

Dijalektalni segment fijumanskog identiteta u književnoj produkciji

Književni tekstovi na fijumanskom dijalektu često su objavljeni u riječkim časopisima između 19. i 20. stoljeća, i u posebnim izdanjima, ali su velikim dijelom izgubljeni. Zahvaljujući Mariji Schiavato i Grazielli Srelz, koje su strpljivo prikupljale tu građu, dio tekstova pohranjenih u privatnim arhivima objavljen je 1983. godine. Sadržaj te publikacije nedavno je ponovno objavljen, u tiskanom i digitalnom formatu, u prvoj knjizi koju su o fijumanskom dijalektu (*Il dialetto fiumano. Parole e realtà*, 2020.) izdali Odsjek za talijanistiku Filozofskog fakulteta u Rijeci i Vijeće talijanske nacionalne manjine za Grad Rijeku. Fijumanski dijalekt, idiom kojim dio građana Rijeke komunicira već stoljećima, postaje izražajno sredstvo kroz koje se upoznaju svakodnevni život, običaji, ali i vrijednosti i navike stanovnika Rijeke.

Jedna od omiljenih istraživačkih tema profesora Živka Nižića vezana je uz dijalektalno stvaralaštvo Zadra. Ovaj rad nadovezuje se na taj tip istraživanja, ali kroz analizu riječkog okvira. Rijeka upravo zbog svojeg jadranskog konteksta i kulturnih posredovanja sa susjednom obalom pronalazi u vlastitoj književnoj dijalektalnoj produkciji rješenja slična onim zadarskima. Jedna od dodirnih točaka česta je upotreba humorističkih i ironičnih izraza u pripovijedanju ponekad neugodnih događaja, kako javnog i političkog tako i privatnog karaktera. U svakom pogledu, uporaba dijalekta, kao i u zadarskom slučaju, i u Rijeci postaje sredstvo za očuvanje vlastitog identiteta, ali i jezika koji postaje sve ugroženijim.

KLJUČNE RIJEČI: fijumanski dijalekt, dijalektalno stvaralaštvo, Rijeka, identitet, dijalektalni pisci

L'espressione dialettale dell'identità fiumana nella produzione letteraria

I testi scritti in dialetto fiumano venivano spesso pubblicati sulle riviste fiumane a cavallo tra Ottocento e Novecento, ma sono comunque tanti gli scritti andati perduti. Grazie alla paziente raccolta di Maria Schiavato e Graziella Srelz, una parte degli scritti custoditi in archivi privati è venuta alla luce nel 1983 in un volumetto a edizione limitata della Comunità degli Italiani di Fiume. Recentemente i testi sono stati riproposti nel primo libro sul dialetto, un volume di ampia diffusione, in quanto edito sia in versione cartacea che digitale dal Dipartimento di Italianistica della Facoltà di Lettere e Filosofia di Fiume e dal Consiglio per la minoranza nazionale italiana per la Città di Fiume (*Il dialetto fiumano. Parole e realtà*, 2020). Il dialetto fiumano, lingua nella quale comunicavano i cittadini di Fiume nei secoli scorsi, diventa un canale attraverso cui si conoscono la quotidianità, le usanze ma anche i valori e le abitudini degli abitanti di Fiume.

Uno dei tanti e variegati temi cari allo studioso Živko Nižić è quello legato alla produzione dialettale zaratina. L'intervento vuole ricollegarsi alla ricerca ma analizzando un'altra area, quella fiumana che, appunto in quanto affacciata al mare e all'altra sponda, ritrova alcune soluzioni simili nella propria produzione letteraria; si pensi al frequente uso dell'umorismo e dell'ironia per narrare fatti, a volte scomodi, di carattere pubblico, politico o privato. Analogamente al caso di Zara, il ricorso al dialetto diviene uno strumento per difendere la propria identità e quella che diventa una parlata sempre più in pericolo di estinzione.

PAROLE CHIAVE: dialetto fiumano, produzione dialettale, Fiume, identità, autori dialettali

Dialectal segment of Fiuman identity in literary production

Texts written in the Fiuman dialect were often published in Rijeka magazines between the 19th and 20th centuries, but many writings have been lost. Thanks to the work of Maria Schiavato and Graziella Srelz, who patiently collected the material, some of the writings kept in private archives came to light in 1983 in a limited-edition booklet of the Italian Community in Rijeka.

Recently, the texts have been republished in the first book on the Fiuman dialect, available in paper and digital edition, by the Department of Italian Studies of the Faculty of Humanities in Rijeka and the Council for the Italian National Minority for the City of Rijeka (*Il dialetto fiumano. Parole e realtà*, 2020. – title in English: *The Fiuman dialect. Words and Reality*).

One of the many research topics dear to the scholar Živko Nižić is related to the literary production in the Zadar dialect. This essay aims to reconnect with the research but by analysing the area of Rijeka. Because of its position (Adriatic) and the cultural bonds with the neighbouring coast, in the literary production of Rijeka there are similar solutions to those of the literary work in Zadar. For instance, the frequent use of humour and irony to narrate sometimes uncomfortable facts of public, political, or private nature. Similarly to the case of Zadar, the use of the dialect in Rijeka becomes a means to defend one's identity and a language that is becoming increasingly endangered.

KEY WORDS: Fiuman dialect, dialectal literary production, Rijeka, identity, dialect authors